

KARAHİSÂR-I SÂHİB AİLE YAPISI (1840-50)

Gürsoy ŞAHİN*

ÖZET

Aile toplumun temel yapı taşı ve çekirdeğidir. Toplumlarda olumlu yada olumsuz değişimin başladığı ilk yer ailedir. Çalışmamızda Osmanlı Devleti'nin sosyal ve siyasi hayatında büyük değişikliklere yol açan Tanzimat Fermanı'nın Afyon ailesinde meydana getirdiği değişiklikleri gözlemlemeye çalıştık.

Bu çalışma sırasında geleneksel Türk aile yapısının Tanzimat Fermanı sonrasında çok fazla değişikliğe uğramadığı görülmüştür. 1840-50 yılları arasında toplumda görülen değişimin sadece giyim eşyaları ile sınırlı kaldığı anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tanzimat, Aile yapısı, Karahisar-ı Sahib

ABSTRACT

Family is the core of society and the starting point of social change stands in it. In this study, we mainly deal with changes that were brought about by "Tanzimat Fermanı" (Reformation Period) which also resulted in some shifts in both social and political life.

In this study it is cleared that the period did not have much effect in the traditional structure of Turkish family. During that period, we saw no fundamental structural diversions except some changes that take place only in wearing styles.

Key Words: Tanzimat, Family Structure, Karahisar-ı Sahib

* * *

Aile; anne, baba ve evlenmemiş çocukların oluşturduğu bir sosyal yapı veya cinsel ilişkilere dayalı, çocuk sahibi olma ve bu çocukları yetiştirme özellikleri gösteren bir grup ya da kuşak ilişkilerine göre ana, baba ve çocuktan meydana gelen bir gruptur, diye tanımlanır¹. Bizce aile; kan bağı, mekan, duygu ve düşünce beraberliği ile şekillenen bir yapıdır. Aile toplumun en küçük modeli aynı zamanda toplumun temel yapı taşıdır. Mutlu ve huzurlu bir

* Uzman, Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

¹ Birsen Gökçe, "Aile ve Aile Tipleri Üzerine Bir İnceleme", *Aile Yazıları 1*, (Der., Beylü Dikeçligil, Ahmet Çiğdem), Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı yay., Ankara 1991, s. 206.

toplum için ailenin huzurlu olması gerekmektedir². İnsan, aile olmadan ne insânîleşebilir, ne de tabiatta olmayan bir ruh ve mana dünyası kazanabilir. Bütün bunlar için insanın en çok ihtiyaç duyduğu şey ailedir³.

Türk tarihinde evlenmek ifade olarak ne erkek tarafının evine yerleşmek ne de kadının evine iç güvey olmaktır. Evlenmek, kadın ve erkeğin tek başlarına yeni bir ev kurmaları demektir⁴. Toplumumuzda kadının eskiden beri sosyal hayatta erkeklerle iç içe olduğu bilinmektedir⁵.

Osmanlı kanunnâmeleri çeşitli konularda bölge ve toplumlara göre düzenleyici hükümler getirirken aile hukuku konusunda kendine özgü düzenlemelere gitmemiş⁶, aile ve miras hukuku ile ilgili düzenleme yapılmamıştır. Bu konu İslam hukukuna bırakılmıştır⁷.

² Mustafa E. Erkal, "Türk Ailesi ve Batı Avrupa'daki Bazı Değişmeler", *Türk Yurdu*, C. IX, S. 14, (Temmuz 1991), s. 15; Süleyman Hayri Bolay, "Ailenin Felsefi Temelleri", *Türk Yurdu*, C. XI, S. 47, (Temmuz 1991), s. 41-42.

³ S. H. Bolay, *a.g.m.*, s. 43.

⁴ Mehmet Eröz, "Türk Ailesi", *Aile Yazıları I*, Ankara 1991, s. 226-227; Geleneksel Türk ailesinin geniş aile olduğu şeklindeki tahminlerin doğru olmadığı, Türk ailesinin küçük (çekirdek) aile olduğu ve genellikle tek eşle evlilik görüldüğü aynı zamanda Pederî olduğu kabul edilir. Bkz. Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, Türk Kültür yay., İstanbul 1974, s. 145; Türk ailesinde kadın ve erkek eşitliğinin devletin içtimai yapısını etkilediği konusunda Bkz. Z. Gökalp, *Türk Medeniyeti Tarihi II*, Türk Kültür yay., İstanbul 1974, s. 380.

⁵ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Boğaziçi yay. İstanbul 1995, s. 212-217; Abdulkadir Donuk, "Eski Türk Ailesi ve Vasıfları", *Türk Yurdu*, C. 9, S. 16, (Mayıs 1988), s. 8; Bahaeddin Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, C. II, MEB yay., İstanbul 1993, s. 41.

⁶ Ömer Lütfü Barkan, *XV ve XVI inci Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukukî Ve Malî Esasları (Kanunlar)*, C. I, İ.Ü.E.F. Türkiyat Enst. yay., İstanbul 1943, s. XVI.

⁷ Yalnız bazı bölgelerde kız ve kadınların evlenmeleri sırasında düğünlerinden alınan "resm-i arus" vergisinin ad ve miktarları ile mehirin miktarı düzenlenmiştir. Barkan'a göre "fikhın muamelat kısmını alakadar eden meselelerle, evlenme, boşanma ve miras usulleri gibi şeriatin en aslî kaynakları tarafından şekilleri sarahatle tâyin edilmiş olan hususları çeşitli yollardan hükümsüz bırakan usuller" Osmanlı döneminde uygulanmıştır. Bkz. Barkan, *Kanunlar*, C. I, s. XVI, XLV, 70, 121-126; Rifat Özdemir, "Kırşehir'de Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı (1880-1906)", *Aile Yazıları I*, Ankara 1991 s. 481; Osmanlı Devletinde İslam tebaası dışında kalan Hıristiyanların da evlenmesi dini bir işlem olarak görülmüş, bu durum

Haliyle İslamiyet'in kabulünden sonraki Türk devletlerinde aile hukuku genel olarak dinî kurallara göre düzenlenmiştir. Bu devletlerden birisi olan Osmanlı Devleti'nde aile hukukunu din kuralları belirlemiştir.

1) Ailenin Teşekkül Aşamaları

Evlenmek ve aile kurmak için insanların öncelikle tanışmaları gerekmektedir. Osmanlı Devletinde devrin hayat şartları sebebi ile özellikle büyük şehirlerde yaşayan gençler, birbirlerinin ailesi ile temas kuramazlardı. Dolayısıyla farklı kesimler arasında evlenme ihtimali oldukça azdı⁸. Evlenme ortamını genellikle aileler hazırlamış, evlenmelerde genellikle görücü usulü uygulanmıştır. Bu usulün dışında eskiden kalma evlenme geleneklerinin de (beşik kertmesi başlık parası) bu dönemde de devam ettiği görülmüştür.

a) Namzedlik (Beşik Kertmesi) ve Başlık Parası (Ağırlık)

Evlenmenin ilk adımını erkek tarafının evlenme teklifinin kız tarafınca kabulüyle ortaya çıkan ve tarafların birbirine karşılıklı olarak evlenmek üzere söz vermeleridir⁹. Bu durum nişanlılık olarak nitelenir. İslam hukukunda evlenmeye karar verecek çiftlerin akıl-baliğ olması gerekmektedir¹⁰. Ancak bazen bunun tersine uygulamalar toplum hayatında karşımıza çıkmaktadır. Bu uygulamalardan birisi "beşik kertmesi" usulü olup, babası henüz küçük yaştaki kızını, kendi istediği birisine vermeyi taahhüt eder ve buna karşılık belirli miktarda para ve mal alırdı¹¹. Bu uygulamaya "namzedlik", bununkarşılığı alınan paraya "namzedlik akçesi" denirdi¹². Eğer kız ve erkek daha

1881 yılına kadar devam etmiştir. Gotthard Jaeschke, "Türk Hukukunda Evlenme Aktinin Şekli", *Aile Yazıları IV*, Ankara 1991, s. 20-21.

⁸ Karahisâr-ı Sâhib'de bu durumun XIX. yüzyılda devam ettiği düşünülebilir de genelleme yapmak doğru olmayabilir. Bkz. Lady Montagu, *Türkiye Mektupları (1717-1718)*, (Çev. Aysel Kurutluoğlu), Tercüman 1001 Temel Eser, tarihsiz, s. 119-120.

⁹ Halil Cin, *İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*, Konya 1988, s. 48.

¹⁰ Ömer Nasuhi Bilmen, "*Hukukî İslâmiye ve İstılahatı Fıkhiyye*" *Kamusu*, C. II, İstanbul 1985, s. 27.

¹¹ Evlenmede "kalın" (evlenme karşılığı kız babasına verilen mal veya para) adeti yanında kız kaçırma adeti vardır. Dolayısıyla her evlenmede "kalın" verilmezdi. Bkz. M. Eröz, *a.g.m.*, s. 226-227.

¹² Namzedlik akçesi uygulamasına Ankara, Çankırı, Kayseri, Konya (XVI. yüzyıl) ve Tokat gibi değişik şehirlerde de rastlanmıştır. Bkz. İlber Ortaylı, "Anadolu'da XVI. Yüzyılda Evlilik İlişkileri Üzerinde Bazı Gözlemler", *Aile Yazıları I*, Ankara

sonra birbirlerini istemezlerse mahkemeye başvurup bu durumu fesh edebilirlerdi. “Namzedlik” uygulaması, XIX. y.y.’in ortalarında Karahisâr-ı Sâhib’de de uygulanmaya devam edilmiş, evliliğin gerçekleşmediği durumlarda verilen hediyelerin iade edildiği görülmüştür. Bu durumla ilgili bir belgede, Sandıklı Kasabası Çay Mahallesi’nde Mehmed bin Mustafa aynı mahallede sâkine Emine bint-i Bektâş’a evlenmek üzere nâmzed olur. Fakat nikâh akdi gerçekleşmez. Erkek, kız tarafına verdiği dört yüz gurûşu geri alır ve kızın dilediği kimse ile evlenebileceğini belirtir¹³

Evlenme sırasında bazı yörelerde erkek tarafı mehir verdikten sonra cihaz yapımına karışmazken bazen de kız tarafı cihaz hazırlamaz her şeyi erkek evi hazırlardı. Yakın zamana kadar uygulanan ve bazı yörelerde günümüzde halen izleri görülen kız tarafının talep ettiği “başlık parası” (kalın), “cehiz” (cihaz) veya “ağırlık” hazırlanması¹⁴ ile ilgili Karahisâr-ı Sâhib’deki uygulamalarla ilgili bir belgeye rastlanmıştır. Karacaviran Karyesi’de kızın babası damattan “ağırlık nâmına bindört yüz gurûş” istemiştir. Damat da toplam “altıyüzaltmış gurûş kıymetli bir kutnu enteri ve bir çuka fermene ve bir baş tay ve bir baş sığır ve yedi baş şişek koyun ve üç baş sağmal koyun ve üç baş kuzu ve üç baş erkek keçi ve nakden yediyüz kırk gurûş ki toplam bindört yüz gurûşluk eşyâ ve hayvan ve parayı teslim”¹⁵ eylediğini belirtmiştir.

Evlenecek erkek günün şartlarına göre mehir verirdi. Önemli olan kızın mehri kabul etmesi idi. XIX. y.y. ortalarında “başlık parası” adı altında 800-1500 kuruşu bulan miktarda paralar alındığı

1991 s. 279; Rifat Özdemir, “Tokat’ta Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı (1771-1810)”, *Aile Yazıları I*, Ankara 1991, s. 430.

¹³ Afyon Şerîye Sicilleri (*A.Ş.S.*) 567/132.

¹⁴ ‘Başlık’ vermenin kadınları satılan mal durumuna düşürdüğü düşünülmüştür. Ancak ‘başlık’ damat veya ailesi tarafından kızın ailesine yapılan bir ‘evlilik ödemesi’ dir. Söz konusu ödemenin evlenme yolu ile birleşecek ailelerin sosyo-ekonomik statülerini sembolize etme, kız ve erkek aileleri arasında bir ekonomik bağ kurarak evliliğin daha istikrarlı olmasını sağlamak ve kızları yerine gelin alacak bir para sağlamak gibi düşünüleceği belirtilmiş. Bkz. Nermin Erdentuğ, “Yeryüzünde İnsan Toplumlarında ‘Başlık’”, *Aile Yazıları IV*, Ankara 1991, s. 307.

¹⁵ *A.Ş.S.*, 567/39.

görülmüş¹⁶, mesele görüşülerek bu durumla ilgili 1844 yılında Padişah Abdülmecid tarafından bir ferman yayınlamıştır. Buna göre;

Bazı velilerin 30 yaşına gelmeden kızların evlenmelerine mani oldukları, kızların ve genç dul kadınlar velilerin izni olmasa bile bir mani yoksa kadınların izni ile nikah kıyabileceği belirtilmiştir.

Ayrıca bazı bölgelerde adet haline gelen ve halen devam eden başlık parası vs. fazla tekliflerin terki ile ilgilidir. Eğer evlenme, fazla masrafı icap ettiren, böyle bir zaruret yüzünden geri bırakılmışsa, veliler mazur görülebilir, ama bu fazla tekliften vazgeçmesi için uğraşılacak, hiçbir mani olmadığı halde inadında ısrar ederse cezalandırılacaktır¹⁷, denilmektedir.

Konuyla ilgili Karahisâr-ı Sâhib'de bir belgeye rastlanmış olup başlık parasının rüşvet hükmünde sayıldığı ve geri istendiği görülmektedir. Karacaviran Karyesi'nde Molla Mehmed oğlu Cafer eski kayınpederine "ağırlık nâmına toplam altıyüzaltmış guruş kıymetli bir kutnu enteri ve bir çuka fermene ve bir baş tay ve bir baş sığır ve yedi baş şişek koyun ve üç baş sağmal koyun ve üç baş kuzu ve üç baş erkek keçi ve nakden yediyüz kırk kuruş toplam bindörtüyüz kuruşluk eşyâ ve hayvan teslim ettiği ancak toplam bindörtüyüz kuruşun rüşvet hükmünde olduğu için geri istediği" belirtilmektedir¹⁸.

b) Nikâh Akdi

Türk toplumunda yeni ev kurmak anlamında kullanılan 'evlenmek', maddi ve manevi herhangi bir engeli olmayan kız ve erkek için sosyal bir ihtiyaç dışında dinî bir vecibe kabul edilmiştir. Evlenme, nikah akdinin yapılması ile olurdu. İslam hukukunda nikahın açıklığı esas olduğu için taraflar kadıya müracaat ederler ve yapılan evlilikler kayıt altına alınırdı. Nikah için taraflar kadının

¹⁶ Bununla ilgili Harput Sancağı'ndan İstanbul'a "arz-ı ilâm" yazılıyor. Konuyla ilgili Eylül 1831 tarihinde bir fermân-ı hümâyun gönderiliyor. 1838 tarihinde kaydedilen fermanda bölgede şer'i ve örfî hukuka göre 100-250 kuruş arasında alınıp verilen mehîre karışılmazken miktarı 800-1500 kuruşu bulan "başlık parası"nın alınıp verilmesi yasaklanmıştır. Bkz. Rifat Özdemir, "Harput ve Çemişkezek'te Askerî Ailelerin Sosyo-Ekonomik Yapısı (1890-1919)", *Aile Yazıları I*, Ankara 1991, s. 553-554.

¹⁷ Şerafettin Turan, "Tanzimat Devrinde Evlenme Meselesi", *Aile Yazıları IV*, Ankara 1991, s. 55-56.

¹⁸ A.Ş.S., 567/39.

huzurunda rızalarını belirterek veya kız bir yakınına vekalet vererek¹⁹, mahkemede yada evlerinde nikahın kıyılması sağlanırdı. Bu durum sicillere kaydedilirdi. Köylerde ise nikahı imam kıyardı.

İslamiyet'te teori olarak varolan ve Avrupalılarca da "*Türk kanunlarında bir erkeğin karısından başka dilediği kadar odalık almasını engelleyecek hiçbir hüküm yoktur*"²⁰ gibi bir anlayışa rağmen pratikte Karahisâr-ı Sâhib'de aynı anda birden çok eşle evlilik haline oldukça az rastlanmıştır²¹. Bu durumun bu güne kadar abartıldığı anlaşılmaktadır²². Ancak eşi vefat ettikten sonra ikinci ve üçüncü eşlerle evlenenler bulunmakla beraber²³ eşi vefat ettikten sonra evlenmeyip böyle yaşayanların da bulunduğu görülmektedir. Üvey baba, üvey kız tabirlerine de rastlanmıştır²⁴ ki bu durum kadın ve erkeklerin eşleri vefat ettikten sonra evlendiklerini gösterir.

Kadın ve erkeklerinin malı İslam hukuku gereği ayrı tutulurdu. Devlet memuriyetinde önemli görevler yapan kimselerin cezalandırılmaları sırasında sahip oldukları mallara el konulurdu. Fakat kadının malı kocasının malından ayrı olduğu için kadınların mücevheratı ve mehrine karışılmazdı²⁵. Erkek ve kadın terekeleri birbirinden farklı idi. Kadın terekelerinde süs eşyası, mutfak aleti, yatak ve yorgan sayısı 3, 4 taneyi²⁶ bulurken, erkeklere ait terekelerde yatak ve yorgan sayıları genellikle birer tanedir²⁷. Kadınların çeyiz olarak getirdiği mal ve eşyalar kocasınınkinden ayrı kayıt edilmiştir. Bütün bunlar İslam hukukunda mevcut olan kadının malvarlığının

¹⁹ A.Ş.S., 567/28.

²⁰ Ogier Ghiselin De Busbecq, *Türkiye'yi Böyle Gördüm*, (Haz. Aysel Kurutluoğlu), Tercüman 1001 Temel Eser. tarihsiz, s. 110.

²¹ Mehmet Biçici, *569 Nolu Karahisâr-ı Sâhib Şer'iyeye Sicili*, (AKÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Afyon 1998, s. 45, 330; A.Ş.S., 571/21, 51, 52, 69, 105.

²² Surayı Faroqhi, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam*, (çev. Elif Kılıç), Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul 1998, s. 116-117.

²³ A.Ş.S., 569/181, 275, 346, 374; 571/41, 51.

²⁴ A.Ş.S., 569/209, 214; A.Ş.S., 571/42, 47, 97, 129, 140.

²⁵ Dilaver Cebeci, "Tanzimat Dönemi İstanbul'unda Aile Hayatı ve Kadınlık", *Türk Yurdu*, C. XII, S. 53, (Ocak 1992), s. 41.

²⁶ A.Ş.S., 567/159, 212, 232, 279.

²⁷ A.Ş.S., 567/4, 45, 67, 85, 90.

erkeğin malvarlığından ayrılığı²⁸ prensibine dayanıyordu. Kadınların evli iken kendilerine ait parayı başkasına borç vermesi mali yönden bağımsızlığını göstermesi bakımından önemlidir.

Hacı Mustafa Mahallesi'nde Mehmed Ağa'nın boşandığı zevcesi olan Emine bint-i İbrâhîm nâm Hâtun "bezzâz esnâfından Tatallıoğlu Agob veled-i Kigork nâm zimmîye bir sene önce zevcimın nikâhında olduğum esnâda ben mâlımdan Agob adlı zimmînin bulunduğu menzilde binseksen gurûşluk kırkdokuzbuçuk 'âtık yigirmilik altunu teslim eylediğimde zimmetinde hakkım ve alacağım olan binseksen gurûşu Agob'tan talep iderim"²⁹ demektedir. Ayrıca alıcının kadın ve satıcının erkek olduğu belgelerde bulunmaktadır³⁰.

c) *Mehir*

Evlenme sırasında kız tarafına verilen para veya maldır. Bu adet eski Türklerde de "kalın" adıyla benzer şekillerde uygulanmıştır³¹. Mehir miktarı günü şartlarına, evlenecek kişilerin zenginlik, fakirlik, kızın güzel, çirkin, maharetli oluşuna göre değişmekteydi. İslam fihkına göre gelir getiren her şey mehir olabilirdi³². Kadına verilen mehir, veriliş şekline göre ikiye ayrılırdı:

1) *Mehr-i Muaccel*

İslam hukukuna göre, nikah akdinden önce veya nikah akdi sırasında, şahitler huzurunda damat adayı tarafından gelin adayına verilmesi gereken paradır. Eğer bu para peşin olarak verilirse "mehr-i muaccel" denilirdi³³. Nikah sırasında verilmezse, boşanma veya ölüm halinde terekeden alınmakta, geri kalan mal diğer hak sahiplerine paylaştırılmakta idi. Mehir olarak takdir edilen miktara örnek olarak "hakkım olan kırk kuruş mihr-i mü'eccelimden ve bana mihr-i

²⁸ Salih Akdemir, "Tarih Boyunca ve Kuran-ı Kerim'de Kadın", *Türk Yurdu*, C. XI, S. 47, (Temmuz 1991), s. 28.

²⁹ A.Ş.S., 567/22.

³⁰ A.Ş.S., 574/226.

³¹ A. Donuk, *a.g.m.*, s. 8; Aslında 'kalın' ile 'başlık' arasında fark bulunmaktadır. Başlık veya kalın denilen malı kadın değil ailesi veya akrabası alırdı. Mehiri ise doğrudan kadının bizzat kendisi alırdı. Bkz. Mustafa Aksoy, "Sosyal Hayatımızdaki Başlık-Kalın ve Mehir Kavramlarının Sosyolojik Tahlili" *Türk Yurdu*, C. X, S. 33, (Mayıs 1990), s. 43.

³² Ö. N. Bilmen, *a.g.e.*, C. II, s. 119-124.

³³ Mehmet Zeki Pakalın, "Mehr-i Muaccel" mad., *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. II, MEB yay., İstanbul 1983, s. 444.

mu'accel nâmiyla irsâl eylediği bir müsta'mel çuka 'enteri ve güdük ta'bîr olunur bir 'aded kısa hırka ve bir makreme³⁴ ve "mihr-i mü'eccel hakkım olan yigirmibeş gurûş"³⁵ ifadeleri gösterilebilir.

2) *Mehr-i Müeccel*

Mehirin nikah akdi sırasında tespit edilip verilmesi gerekirdi. Eğer nikah sırasında mehir verilmezse verilecek para tespit edilir ölüm veya boşanma halinde kişinin malında alınır. Evlenme sırasında tespit edilen mehir miktarları ailelerin ekonomik durumuna göre değişmekle birlikte bu rakamın 62.5 ile 250 kuruş arasında değiştiği görülmüştür. Ancak mehir olarak tespit edilen ve sıklıkla rastlanan rakam 125 kuruştur. Bu miktarın tespitinde dönemin şartları ve erkeğin maddi durumunun dikkate alındığı açıktır. Paranın dışında eşya alındığı da görülmektedir.

"Defterde kayıtlı eşyayı mihr-i mu'accel-i makbûz ve yüz yigirmi gurûş mihr-i mü'eccel"³⁶, "ben dahî yüzyigirmibeş gurûş mihr-i mü'eccel ve üç kutnu ve çuka ve Şam alacası entari ve iki Halebkârî çiçekli ve basma şalvar ve bir çuka cebe ve bir çuka salta hırka ve bir fes ve üç degirmi elvan çenber ve bir çift peştemal ve bir Frengî şâl ve bir beledî döşek ma'a çarşeb ve bir çift yorgan ve bir baş yasadığı mihr-i mu'acceli makbûzsuz kabul ettim"³⁷ denilmektedir.

d) *Boşanma*

İslamiyet'in müsaade etmesine rağmen pek hoş karşılanmayan bir durum olan boşanma hadiselerine bu dönemdeki kayıtlarda rastlanmıştır. Kayıtlarda eşinden geçimsizlik nedeniyle kendi isteğiyle boşanıp mehrini de almaktan vazgeçen kadınların bulunduğu görülmüştür. Bunun dışında boşanma sebepleri arasında zina, hastalık, ihmal vs. sebepler gelmektedir³⁸. Kendi isteğiyle boşanmayı kabul eden kadınların genelde mehrini almaktan vazgeçtikleri gibi "iddet"

³⁴ A.Ş.S., 567/12.

³⁵ A.Ş.S., 567/16.

³⁶ A.Ş.S., 567/28.

³⁷ A.Ş.S., 567/93.

³⁸ A.Ş.S., 567/12, 16, 30, 568/57, 569/117, 224, 337; Halûk Cillov, "Türkiye'de Evlenme ve Boşanmaların Seyri", *Aile Yazıları IV*, Ankara 1991, s. 86.

(bekleme) zamanındaki nafakasının da kendisinin karşıladığı görülmektedir³⁹.

“Câmi’-i Kebîr Mahallesi’nde sâkine Hanîfe bint-i Hüseyin nâm Hâtun, es-Seyyid Halîl Ağa ibn-i Mustafa ile aramızda hüsn-i mu’âşeret bulunmadığı için hakkım olan yüzyigirmibeş gurûş mihr-i mü’eccelimden rızâmla fâriğa olub nafaka-i iddet-i mu’ayyenem dahî kendi üzerime olmak”⁴⁰ suretiyle boşanmak istemektedir. Yine bununla ilgili;

“Tâc Ahmed Mahallesi’nde sâkine Nâzike Hâtun zevci Halîl bin İbrâhîm ile arasında hüsn-i mu’âşeret olmadığı için altmışiki buçuk gurûş mihr-i mü’eccel hakkım ile ayrıca üç aylık hamlim olmağla hamilelik ile iddet zamanına değin nafaka-i iddet kendi üzerime ve hamileliğim sonunda eğer erkek tevellüd iderse yedi yaşına ve eger kız tevellüd iderse dokuz yaşına değin kendi mâlımdan infâk idüb tarafeynden ber birimiz âharın zimmetini kabûlü”⁴¹ demektedir. Boşanmalarda iki tarafında kendi malına rıza gösterdiği görülüyor.

e) Nafaka

İslamiyet’teki kurallara göre evin reisi erkektir. Erkek, kadın ve çocuklarının geçimlerini sağlamak zorundadır. Bu yolda harcadığı, şeylere nafaka denilir⁴². Buna istinaden kadının kocası tarafından boşanması halinde dinen beklemesi gereken sürede geçimini sağlamaya yetecek miktarda para vermesi gerekmektedir. Karahisâr-ı Sâhib’deki uygulamalarda nafakanın miktarı kadın için 15-75 kuruş, yaşları küçük çocuklar için aylık 7.5 ile 15 kuruş arasında değişirken yaş büyüdükçe ve mali duruma göre bu rakam 17.5’den 105 kuruş kadar artmakta idi. Para dışında eşyada alındığı olurdu⁴³.

³⁹ A.Ş.S., 569/117, 224, 337; Erkek karısını boşarsa “başlık” geri istenmez kadın kendiliğinden baba evine dönerse “başlık”ın geri vermesi gerekirdi. Ancak evlenme sona erdiğinde “mehir” geri verilmez. Bkz. M. Aksoy, *a.g.m.*, s. 44.

⁴⁰ A.Ş.S., 567/76.

⁴¹ A.Ş.S., 567/77.

⁴² Ö. N. Bilmen, *a.g.e.*, C. II, s. 444-494; Vehbe Zuhaylî, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, C. X, Feza yay., İstanbul 1994, s. 77-129.

⁴³ A.Ş.S., 567/51.

f) Vasi, Vekil, Nasb, Nazır ve Kayyım Tayini

Bir sosyal güvenlik kurumu olarak uygulanan vasi, vekil, nasb ve nazır tayini velileri vefat eden akıl-baliğ olmayan çocuklar veya mecnun⁴⁴ olanlar için mallarının korunması şeklinde uygulanmıştır.

Babaları vefat eden ancak anneleri yaşayan çocuklara da vasi tayin edilmiştir. Vekil ve vasi olarak seçilen kişilerin güvenilir olmasına özellikle dikkat edilirdi. "Fakîh Paşa Mahallesi'nde sâkine iken vefât iden Servinaz kadın oğlu Ahmed'in vakt-i rüşd ve sedâdına değin malını hıfz ve gereğini yapmaya Mu'allim-i Sıbyân Süleyman Efendi nâzır nasb ve ta'yîn buyurdularında ol dahî hıdmet-i lâzimesini edâya ta'ahhüd itmeğın"⁴⁵ ifadesi kullanılmaktadır.

Vasi tayinini uygulamasını gayr-i müslimlerde de görmek mümkündür. "Tac Ahmed Mahallesi'nde sâkin iken ölen Artin nâm zimmînin sulbî oğulları Artin ve Kirkor'a ve sulbiye kızı Anna'nın mallarını rü'yete bir vasî nasbı lâzım ve mühim olmağın nasârâ arasından olub vesâyet uhdesinden anaları işbu bâ'isetü's-sefer Sara nâm nasrâniyyeyi vakt-ı rüşd ve sedâdlarına değin vasî nasb ve üzerine emmîsi Abraham zimmîyi nâzır ta'yîn buyurdularında"⁴⁶ denilmektedir.

Yine bir sosyal güvenlik uygulaması olan kayyımlik; hayatta olup olmadığı bilinmeyen birisinin⁴⁷ malını korumak için emin bir kişi tayin edilmesidir. Kayıp kişinin akrabalarının dediğine bakılmazdı. "Nasrânî Mahallesi'nde iken bundan sonra ölen Kassabaşı oğlu Manok veled-i Artin zimmînin verâseti zevcesi Sünbül bint-i Serkiz ile karındaşları Üsküdar Kadıköyünde oturan Haçador ve belirli müddetten beri ğâib olub hayât ve memâtı nâ-ma'lûm olan Ağya zimmîlere münhasıra olduğu Haçador zimmî gelince kadar ve ğâib Ağya zimmînin hâli belli oluncaya değin hisselerini ahz ve zabt ve hıfza vasî ve kayyım nasbolunan Manik veledi Artin'in oğulluğu Serkiz veled-i Atam zimmî ve zevce-i mersûme Sünbül nasrâniyye talebiyle tereke kayd edilmiştir"⁴⁸.

⁴⁴ A.Ş.S., 571/80.

⁴⁵ A.Ş.S., 567/157.

⁴⁶ A.Ş.S., 567/196.

⁴⁷ Bu kişilere 'mefkud' denilir. Onun miras ve vasiyetteki payı durumu ortaya çıkana kadar bırakılır. Bkz. V. Zuhayli, *a.g.e.*, C. VII, s. 263-264.

⁴⁸ A.Ş.S., 567/89.

g) *Hacr, Terbiye, Nafaka ve Kiske Baha Tayini*

Birini, malını kullanmaktan menetme, birine bir şeyi yasak etme yada himaye, kucak⁴⁹ anlamlarına gelen hacr, kârla zararı ayırt edemeyecek küçük çocuk veya akli dengesi, bozuk sağlığını kaybedenlerin bu durumdan kurtulana kadar malını kullanamaması demektir. Bu hal süresince bu kişilerin mallarını korumak, çocuk ise bakmak şartıyla vasi tayin edilirdi. Vasi tayin edilen kişiler himayelerindeki çocukların geçimlerini sağlamak için velilerinin malından nafaka ve kiske bahası talep edebilirlerdi. Mahkeme ise günün şartlarına göre bir miktar tayin ederdi.

Konu ile ilgili rastladığımız bir belgede “Hacr ve terbiyemde olan işbu bir yaşında Ahmed’in nafaka ve kiske bahâsıçün bâbası Mehmed Ağa aylık on ar guruş farz ve takdîr buyurub” veya “hacr ve terbiyemde olan dört yaşında Hasan’ın nafaka ve kiske bahâ ve sâ’ir zarûri ihtiyaçları için ve zevcimden hâsıl beş aylık hamlim olmağla vaz’-ı haml ile iddetim sonuna değin zevcim İbrâhîm Ağa üzerine aylık onbeşer guruş ve merkûme Sultân Hâtun’un vaz’-ı haml ile iddeti sonuna değin zevci İbrâhîm Ağa üzerine aylık onbeşer guruş farz ve takdîr buyurub”⁵⁰ veya “edâne hacr ve terbiyemde olan işbu kızları yedi yaşında Emine ve dört yaşında Vesile nâm kızların nafaka ve kiske-bahâ ve sâir levâzım-ı zazûriyeleri için babaları mezbûr Ahmed Ağa üzerine aylık onbeş gurûşdan toplam otuz gurûş farz ve takdîr buyrulduğı”⁵¹ belirtilmektedir.

h) *Zina*

Bütün devirlerde olduğu gibi XIX. y.y’da Karahisâr-ı Sâhib’de zaman zaman istismar edilmiştir⁵². Bu tür istismarlardan biri olan zinanın kanıtlanması halinde “şer’-i şerîf ve ahkâm-ı cezâ-i kânûn-ı münîf lâzım gelen cezâlarının usûl-i hasenesi vechile meclisce bi’t-tezekkür ve’t-te’emmül kânûn-nâme-i hümayûn ahkâmına tatbikan icrâsı”⁵³ uygulanırdı. İslamiyet’in takdir ettiği ceza, eski Türk

⁴⁹ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara 1996, s. 307.

⁵⁰ A.Ş.S., 568/123.

⁵¹ A.Ş.S., 572/126.

⁵² Naci Şahin, *568 Nolu Karahisâr-ı Sahib Şer’iyye Siciline Göre Afyon*, (AKÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Afyon 1998, s. 167, 250.

⁵³ A.Ş.S., 567/37.

törelere zina suçuna takdir edilen cezaya göre daha hafiftir. Türk töresinde zina edenler evli veya bekar olmalarına bakılmaksızın parçalanmak suretiyle öldürülmektedirler⁵⁴. Oysa Kuran-ı Kerim'e göre zina yapan ve bekar olan kadın ve erkek yüz değnek vurularak cezalandırılırlardı⁵⁵. Osmanlı Kanunnamelerinde zina cezasının uygulanması farklı idi. Suçlular⁵⁶ evli olup olmamalarına göre para cezasına çarptırılır⁵⁷, eğer iddia ispat edilemezse "*kişinin ehl-i namus olması sebebiyle sâbit olmadığından şer'î mu'ârazadan men*" olunurdu⁵⁸.

2) Ailenin Ekonomik Yapısı ve Evlerde Kullanılan Eşyalar

Sosyal düzenin esas hücresi aile olduğu gibi, tarım ekonomisinin temel hücresi çift-hane⁵⁹ diye özetlenen aile ünitesidir. Osmanlı Kanun-nâmelerinde *hâne*, ev anlamında yada birer vergi matrahı teşkil

⁵⁴ D. Cebeci, *a.g.m.*, s. 43.

⁵⁵ *Kur'an-ı Kerim*, XXIV/2.

⁵⁶ Recm hadisesi, Osmanlı asırları içinde sadece bir kez görülmüştür. Aksaray'da haffaflıkla uğraşan birisinin karısı bir Yahudi ile zinada bulunduğu şahitler tarafından ispat edilince, recm edilmelerine fetva verilmiştir. Hüküm 1680 yılında Sultanahmet meydanında infaz edilmiştir. Bkz. M. Z. Pakalın, "Recm", *a.g.e.*, C. III, s. 20.

⁵⁷ Bu ceza 40 ile 600 akçe arasında değişiyordu. "Evli olanlardan iyi durumda olanlar 300, orta 200, kötü 100, zina eden ergen olsa 200 ve 150 ve yüz akçe alına" denilmektedir. Ayrıca başka bir yerde "*zina şer' ve örf ile sabit olursa ergenden on üç evliden on beş altın alına*" denilmektedir. "*Ev basıp kız kapsalar varanın her birinden on beş altın, eğer oğlan çekseler arıdalar yirmi dört altın alına.*" Bkz. Barkan, *Kanunlar*, C. I, s. 71-121; Eğer suçlular kul, cariyeye veya Hıristiyan olursa, Müslümanların cezalarının yarısı ödetiliyordu. Irza geçme, zorla nikahlama durumlarında erkeklerin cinsiyet uzvunu kesme gibi cezalardan söz edilmektedir. Bkz. D. Cebeci, *a.g.m.*, s. 43.

⁵⁸ *A.Ş.S.*, 567/110.

⁵⁹ Tahrir defterlerindeki vergilere dayanılarak XVI. yüzyıl Osmanlı ailesinde nüfus genel olarak hane başına 5 olarak kabul edilmiştir. Ayrıca hâne sayısı ile ilgili 3.5 veya 4.5 katsayısının kullanılması gerektiği ifade edilmektedir. Bu rakamı Halil İnalçık 6-7 kabul eder. Bkz. Nejat Göğünç, "Hâne Deyimi Hakkında", *Tarih Dergisi*, İ. Ü. E. F. yay., (İstanbul 1979), S. 32, s. 331-348; Karahisâr-ı Sâhib ile ilgili örnek olarak aldığımız 20 Müslüman ailenin hane başına çocuk ortalaması 3.5 iken 5 Hıristiyan ailesinin hane başına düşen çocuk ortalaması 2.6 olarak görülmektedir. Dikkati çeken erkeklerin kadınlardan daha önce vefat ettiği ve kız çocuklarının sayısının erkek çocuklardan az olduğudur. Müslüman aileler için *A.Ş.S.*, 567/4, 5, 10, 34, 38, 42, 44, 55, 59, 61, 64, 66, 69, 72, 79, 82, 85, 86, 98, 100; Hıristiyan aileler için *A.Ş.S.*, 567, 567/68, 89, 118, 142, 229.

eden birim anlamında kullanılmıştır⁶⁰. Devlet, vakıf ve emlak sahipleri ve köylü emeğinin sömürülmesine karşı kanunlar yapmıştır. Bu sebeplerden Osmanlı İmparatorluğu için “Köylü Ailesinin İmparatorluğu” diye tarif edilmiştir⁶¹. Osmanlı’daki köylüler Avrupa’daki köle (serf) tabir edilen köylü değildi⁶².

Diğer Osmanlı şehirlerinde olduğu gibi genel olarak Karahisâr-ı Sâhib’de insanlar geçimlerini tarım ve hayvancılıkla sağlıyorlardı. Tarım ürünleri arasında tahıl ürünleri dışında yörenin farklı özelliği olarak haşhaş⁶³, hayvanlardan ise büyük ve küçük baş hayvanlar yetiştirilmiştir⁶⁴.

Günlük hayatta halkın kullandığı eşyalar çok fazla değişiklik göstermemekteydi⁶⁵. Kullanılan eşya çeşitleri arasında;

Penbe ipligi	Eski altıparmak entari	Eski kilim	Eski sevâî şalvar
Eski çuka cebe	Eski fes	Kilim	Salta
İskemle	Şalvar	Hurda demir	Eski entari
Cezve	Salta	Eski sevâî entari	Şalvar
keten ipligi	İşleme peşkir	Keten ipligi	Fe’emenk gömleği
Eski iskemle	İşleme çarşeb	Çömlek	Eski gömlek
Eski mest pabuç	Kavuk örtüsü	Dığan (tütün)	Yorgan
Bakraç	Degirmi şal	Hurda demir	Yasdık
Hamam taşı	Bir mikdâr ipek	Tarak	Eski beledî döşek
Eski hegbe,	Dığan (tütün),	Yeşil sandık	Cezve
Hamam takım	Yazma yemeni	Küçük sahan	Eski fota
Sedef kuşak	Eski çit Salta	Çömlek	Bohça
Peşkir	İskemle		Eski gömlek

gibi eşyalar bulunmaktadır. XIX. y.y. başlarında Osmanlı ülkesinde genel olarak günlük hayatta kullanılan eşyalar el aletlerinden öteye

⁶⁰ Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi, (1453-1559)*, C. II, Cem yay., İstanbul 1995, s. 80.

⁶¹ Halil İnalçık, *438 numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri (937/1530)*, C. I, BOA yay., Ankara 1993, s. 2; Halil İnalçık, “Köy, Köylü ve İmparatorluk”, *Osmanlı Toplum Yapısı Üzerine Derleme*, Sebat Matbaası, Konya 1996, s. 84.

⁶² Ömer Lütfi Barkan, “Türk Hukuk Tarihine Giriş (VIII)”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S. 22, (Aralık 1986), s. 25-26.

⁶³ A.Ş.S., 567/72, 85, 86, 98, 109, 116, 144; A.Ş.S., 573/186; A.Ş.S., 574/21, 26.

⁶⁴ A.Ş.S., 571/1.

⁶⁵ A.Ş.S., 567/356 Müslüman ve A.Ş.S., 567/355 Hıristiyan bir kadının eşyaları arasından seçilmiştir.

geçememiştir⁶⁶. Müslüman ve Hıristiyanların kullandıkları eşyalara bakıldığında Müslüman bir kadın ile⁶⁷ Hıristiyan bir kadınının eşyaları⁶⁸ fark yok denecek az iken erkeklerin eşyalarında Müslüman'ın⁶⁹ eşyaları Hıristiyan'dan⁷⁰ daha fazladır. Buna karşılık Müslüman tüccârın⁷¹ malları, Hıristiyan tüccârın⁷² mallarına göre daha azdır.

Karahisâr-ı Sâhib'de kaza merkezinde oturanların servetleri için ölçü alınan on Müslüman beş Hıristiyan aileye göre Müslümanlardan serveti en az olanın 772, en çok olanın ise 10373 kuruşu⁷³ varken Hıristiyanlardan serveti en az olan 200, en çok olan 11446 kuruşa⁷⁴ sahiptir. Köylerde oturanların servet oranları için on beş tane Müslüman aile ölçü alınmıştır. Bunlar arasında serveti en az olan 64 kuruş en üst sınır ise 2959 kuruştur⁷⁵.

Hıristiyanların eşyaları ile Müslümanların evindeki eşyalar haliyle birbirinden farklı idi. Bunun sebebi kanaatkarlık ve azla yetinme anlayışı veya maddi imkansızlıklar olabileceği gibi D'Ohson'un dediği gibi, "...devletin mallarını müsadere etmesi imparatorlukta yaşayan büyüklerin ve müreffeh kimselerin başına gelirdi. Serveti tehlikeye atmamak için ahşap binalar yapılırdı,

⁶⁶ Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, TTK yay., Ankara 1997, s. 7-8; 1838 Balta Limanı Muahedesi'nin "Osmanlı Devleti'nin sınai, ticari ve mali cihetlerden harap olmasına" sebep olduğu ifade edilmektedir. Ayrıca Osmanlı ülkesindeki ticaretin büyük ölçüde yabancı tüccarların eline geçmesine, makine imali ürünlerin ithali, yerli tezgahların yavaş yavaş kapanmasına, yerli mahsullerin daha fazla ücret veren yabancılara satılması ve memlekette zaman zaman kıtlık tehlikesi baş göstermesine sebep olduğu belirtilmiştir. Bkz. Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri II (1838-1850)*, İ.Ü.E.F. yay., İstanbul 1976, s. 109.

⁶⁷ A.Ş.S., 567/356.

⁶⁸ A.Ş.S., 567/355.

⁶⁹ A.Ş.S., 567/358.

⁷⁰ A.Ş.S., 567/91.

⁷¹ A.Ş.S., 567/217.

⁷² A.Ş.S., 567/346.

⁷³ A.Ş.S., 567/4, 34, 102, 105, 64, 69, 72, 74, 82, 109.

⁷⁴ A.Ş.S., 567/68, 89, 91, 118.

⁷⁵ A.Ş.S., 567/5, 44, 55, 61, 62, 63, 86, 88, 98, 104, 106, 113, 116, 135.

*mobilyada teferruata kaçılmazdı. Bu yüzden Türkler fazla şaşaalı, gösterişli hayat yaşamamışlardı*⁷⁶.

Halkın akla gelecek her türlü eşyada nakış işledikleri anlaşılmaktadır. Bu nakışlar don ve şalvarın uçkuruna varıncaya kadar pek çok ev eşyasına (yağlık, yastık yüzü, çarşaf, baş örtüsü vs.) işlenmiştir.

Osmanlı Devletinin bir sancağı olan Karahisâr-ı Sâhib'de kullanılan eşyalar ve üretim yerleri hakkında bilgi vermek, adı geçen sancağın yabancı ülkelere ve kültürlere olan yakınlığını göstermesi açısından önemlidir. XVIII. y.y.'da Karahisâr-ı Sâhib'de kullanılan eşyalar ve üretim yerleri arasında⁷⁷; Şam, Kütahya, Macar, Tire, Hatay, İzmir, Sakarya, Mardin, Trablus, Bosna, Venedik, Burusa, Hatay, Mardin, Trablus, Bosna, Tire gibi yer bulunurken; XIX. y.y.'da Karahisâr-ı Sâhib'de kullanılan eşyalar ve üretim yerleri arasında⁷⁸; Kıbrıs, Burusa, Denizli, Diyarbakır, Halep, Bağdat, Hama, İngiliz, Yanya, Sivas, Yatağan, Gördes, Selanik, Girit, Yafa, Kula, Üsküdar, Amelkan, Felemenk, Selimiye, Aydın, Manisa, Paris, Ankara, Yalvaç gibi bölgeler bulunmaktadır. Kullanılan eşyaların üretildikleri yerler ve ticaret yapılan bölgelere bakıldığında XVIII. y.y.'ın başlarında günlük hayatta giyim eşyası olarak Avrupa'da üretilen eşyaların Karahisâr-ı Sâhib'de kullanılmadığı, bu durumun XIX. y.y.'dan itibaren değişmeye başladığı, özellikle giyim eşyalarının bir çoğunun dünyanın değişik bölgelerinden getirildiği görülmüştür. Bunlar arasında İngiltere'den kadife, Hindistan'dan ipekli Rusya'dan kürk cinsi eşyalar getirilmiştir⁷⁹.

Gülhane Hattı Hümayunu yayınlandıktan sonra değişmeye başlayan sosyal ve ekonomik şartlar, ailenin de değişmesine yol açmış, Osmanlı Devleti'ndeki konak anlayışı değişmeye başlamıştır⁸⁰. Ancak Türk aile hayatını kendine has özellikleri yabancı tesirlere

⁷⁶ D'Ohsson, *a.g.e.*, s. 115.

⁷⁷ *A.Ş.S.*, 532/14, 29, 47, 166, 217, 316.

⁷⁸ *A.Ş.S.*, 567/12, 90, 91, 159, 162, 165, 217, 247, 336, 346; *A.Ş.S.*, 571/1; *A.Ş.S.*, 572/4, 35, 55 ve 574/1, 75.

⁷⁹ M. Çadırcı, *a.g.e.*, s. 9.

⁸⁰ Ercüment Kuran, "Türk Ailesinin Mahiyeti ve Tarihi Gelişmesi", *Aile Yazıları I*, Ankara 1991, s. 366.

rağmen, büyük şehirlerden uzak yurt köşelerinde, köylerde, küçük kasabalarda kendini muhafaza etti⁸¹.

SONUÇ

Genel olarak kültürler kıskançtır ve değişmeleri kolay olmaz. Ancak zamanın ve şartların değişmesiyle toplumsal alanda da değişme kaçınılmazdır. Toplumun temeli kabul edilen aile, genellikle değişmenin başladığı ilk yer olmuştur. Buradaki her türlü değişme toplumu da etkilemiştir. Aile yapısı sağlam toplumların sosyal hayatta çok ciddi problemler yaşamayacağı açıktır. İncelediğimiz Tanzimat Fermanı sonrası dönem olan 1840-50 yılları arasında Karahisâr-ı Sâhib ailesinde çok fazla değişiklik olduğu görülmemiştir. Geçmişteki gelenekler genel olarak bu dönemde de devam etmiştir. Hatta bu geleneklerin gücü, günümüze kadar devam etmesinden de anlaşılır.

Şartların değişmesi ile toplum hayatında başlayan değişiklik Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesinden sonra da bir süreç halinde devam etmiştir. Karahisâr-ı Sâhib'de bu dönemde en bariz değişiklik kıyafetlerde görülmüştür. Fakat hemen şunu da belirtmek gerekir ki yenilerin yanında eskilerinde devam ettiği görülmektedir. Kavuk ve sarık azalırken pantolon ve fes giyim eşyaları arasına katılmıştır. Müslümanların kıyafet renkleri, şekilleri ve üretildikleri yerler yönünden alabildiğine çeşitlenirken, gayrimüslimlerin yaşantısı eksisi gibi devam etmiştir. Bunun dışında toplum hayatında çok fazla değişiklik görülmemiş, halkın yemek kültürü ve mutfak aletleri, ev yaşantısı, lakapları eskisi gibi devam etmiştir.

⁸¹ Ş. Turan, *a.g.m.*, s. 55.